

Matej
Bor

Zasmehovalec šolske učenosti

Moje srečanje s Cankarjem — da, spominjam se natanko, kdaj sem se prvič seznanil z njim. Bilo mi je petnajst let, ko sem bral *Moje življenje*. To je bila prva knjiga, ki sem jo bral kot odrasel človek in ob nji tudi odrasel. Odprla se mi je pot ne le v Cankarjev svet, v katerem so dobile stvari, ki sem jih dotlej jemal na znanje kot nekaj povsem samoumevnega, nov, globlji, a manj razveseljiv pomen, temveč tudi v svet

literature nasploh. Cankar je bil moj spremljevalec, ko sem se npr. spuščal v pekel Dostojevskega. Oba sta me navdajala z občutkom, da je svet nepri- merno veličastnejši, kot se zdi ljudem ravno zato, ker je v njem toliko globin, ki jih ni mogoče izmeriti, in toliko daljav, ki jih ni moči doseči. Zlasti v človeku samem. Hrepenenje je lepše kot izpolnitev. Tega takrat še nisem razumel, a čutil sem, da je v tej misli morda zapopadena skrivnost življenja in umetnosti — posebno poezije in glasbe. In Cankar je bil zame pravzaprav glasba. Njegova beseda je pela — in me omamila s svojo nenavadno blagoglasnostjo. A sčasoma me je začela motiti in utrujati. Predvsem kadar sem sedel za mizo, da bi tudi jaz pisal. Če sem do srečanja s Cankarjevo besedo znal napisati stavek, ki je bil prozi podoben, je po tem srečanju postalo zame pisanje dosti bolj težavna stvar. Zasedovala me je cankarjanska ritmičnost. Nisem se je mogel znebiti — v tem ni bilo nič posebnega, saj se je nista mogli znebiti dve pocankarjanski generaciji, ali pa sta se vsaj do konca svojega pisanja morali boriti z njo. V bistvu seveda to ni bilo nič takega, kar bi bilo omejeno samo na ožji slovenski svet. Dosti evropske proze se je po simbolizmu še dolgo borilo za nov realistični izraz. Tudi mladi Gorki se je moral dolgo spopadati s tistim, kar je imenoval »ta prekleta ritmičnost«, preden je prišel do svoje mirne realistične pripovednosti. Ali Romain Rolland — med njegovim »Jean Christoffom«, ki je ves ritmičen, saj tudi o glasbi govori, in »Miklavžem Brénjonom« je hud prepad, tako da kar verjeti ne moreš, da gre za istega pisatelja. Isto velja tudi za našega Juša Kozaka. Med klasično psihološko novelo »Leteči angel« in »Šentpetrom«, v katerem se lovita simbolizem in naturalizem podobno kot v Stan-kovičevi »Nečisti krvi«, je velik razpon.

Pri nas se je simbolizem obdržal dalje prav zato, ker je bil njegov najpomembnejši predstavnik mojster besede, kot je bil Cankar. V resnici je trajal njegov vpliv vse do nastopa novega realizma s Prežihom, Kranjcem, Kosmačem in Ingoličem.

Mogoče je bila in je še danes naša literarna zgodovina nekoliko pri-stranska do tiste proze iz Cankarjeve dobe, ki je ostala realistična, torej »ne-moderna«. Npr. do Puglja. Morda bi bilo prav, če bi si kak tenkočuten li-

terarni zgodovinar ogledal Cankarjevo dobo tudi s tega vidika, saj bi s tega vidika lahko osvetlil tudi Cankarja samega. Kajti tudi Cankar ni vedno »ritmičen« v smislu novoromantične estetike. Približuje se psihološkemu realizmu, ne le v »Hiši Marije Pomočnice«, temveč tudi v zadnjem rožniškem razdobju, v katerem dosega mestoma izredno moč v realističnem opisu, podloženem ne s sarkazmom, s tisto suvereno ironijo, ki je žlahtna prvina vsake zares odlične realistične dikcije. Odlične ravno zato, ker se do take vrste ironije v opisu življenja umetnik lahko povzpne šele tedaj, ko se od življenja, čeprav ga je še ves poln, že poslavlja. Ko ga zna gledati z zornih vidikov večnosti. Tudi v Cankarjevih dramah se ta dvojnost čuti. Je v komediji manj cankarjanski? Morda. Ampak, saj Cankar ni bil nikoli cankarjanski. Takšni so bili samo njegovi posnemovalci, bo kdo ugovarjal. Ne, tudi Cankar je znal biti včasih cankarjanski, in sicer v slabih urah svojega pisanja. Kadar se je hrepenenje spremenilo v jok. Vsakemu pisatelju gre včasih na jok — a zakaj jokati ne sme. Bolje je, da zakolne. Tudi to je Cankar znal bolje kot kdorkoli drug pred njim.

Že sorazmerno zgodaj sem postal kritičen tudi do nekaterih Cankarjevih junakov. Zdeli so se mi ne preveč samotni pač pa preveč v samoto zaverovani, a ne kot samoto, ki duhu vrača moč, temveč mu jo jemlje, kot da bi bili urečeni. Hočeš bežati, pa ne moreš. Duh je voljan, a telo mlahavo. Kot da si dobil kurare vase. Strup, ki so Indijanci z njim zastrupljali puščice. Ni te ubil, a vzel ti je oblast nad samim sabo. Postal si negiben. Na videz kot mrtev. Danes ga uporabljajo v kirurgiji. Nikoli ne bom pozabil, kako je, ko se zbudiš, zaveš, kje si — a ne moreš dati od sebe nobenega znaka življenja. Nekoč sem gledal film o lenivcu. Čudna žival, ki se ne premakne hitreje, če ravno je tigar tik za njo. Ali pa sodobni hipiji, ki potujejo po svetu, ne da bi vedeli, kje so.

Odtujeni so svetu in to svojo odtujenost, ki je žalostna posledica žalostnih razmer, imajo za neke vrste posvečenost, do katere jim je pomagalo globlje spoznanje o svetu. Mlad človek je vedno v nevarnosti, da postane svetu tuj — že zato, ker je svet, kakršen je, delo odraslih ljudi. Tudi z menoj je bilo tako; ko pa sem se zavedel, kakšna nevarnost koti v odtujenosti, sem se zavestno vrnil v svet, a ne zato, da bi ga priznal takšnega, kot je, temveč pomagal spremeniti.

Razumljivo je, da me je zato še posebej zanimalo in mikalo vse tisto v Cankarju, kar ga je vedno znova gnalo iz njegove navidezne umetniške odmaknjenost v areno življenja. Dobro je bil opremljen za ta boj, ne samo zaradi velikega poguma, temveč tudi zato, ker se je umela njegova v neznanu hrepenenja odsotnost hipoma spremeniti v najbudnejšo prisotnost duha in besede, ki je sekala in podirala vse, kar ji je zastavljalo pot.

»Umetnik je tisti otrok, ki poje v gozdu, da bi ne skoprnel od strahu«. To Cankarjevo spoznanje o umetniku večkrat citirajo. Manjkraj pa njegov zaključek: »Ne išče se — ušel bi si rad.«

Se zdi razlagalcem pisatelja, ki se je bolj »razgalil« pred bralci kot vsi drugi vred, ta njegova misel manj pomembna? Meni se zdi ravno tako, ali celo še bolj — in mimo tega ne vidim v nji ničesar takega, kar bi lahko jemalo Cankarju ugled pred mladimi bralci, katerim je citiranje dostikrat namenjeno. Umetnik, v našem primeru pisatelj, namreč lahko uide sam sebi le med svoje junake, ali še boljše, vanje. In šele ko se skrije vanje, se čuti varnega in umiri. V svojih junakih se, čeprav se ne išče, vendarle najde.

Cankarjeva drama, kot jo gledam jaz, je v tem, da v svoje junake le ni mogel povsem pobegniti. Skriti se vanje, kot recimo Čehov ali Gorki, da o drugih še dosti bolj nadarjenih »skrivačih«, kot so Balzac ali Dostojevski ali Shakespeare niti ne govorimo, se pravi tako, da bi postal povsem neviden, resnično skrit. Morda prav odtod njegov nemir. Iz njegovih junakov od Šimna Sirotnika do Jermana ali razbojnika Petra vedno gleda Cankar sam — kot otrok, ki se pokrije z bratovim klobukom, prepričan, da ga nobeden ne bo spoznal. Da se je spremenil, skril. Zato so Cankarju, temu hrepenečemu simbolistu, začudo najbolj uspele tiste figure, v katere se ni skrival: komične ali tragikomične od učitelja Šviligoja in Zlodeja Konkordata do raznih Kadivcev, Siratk, Hvastij in Komarjev. To je bil svet, sredi katerega se je čutil pravzaprav najbolj varnega; čeprav so ga v življenju nadlegovali in ogrožali s svojo ničvrednostjo, poniglavostjo, neumnostjo, se je kot umetnik povsem lagodno počutil ravno med njimi; pravzaprav ne med njimi, pač pa nad njimi — vendar ne tako zvišeno visoko, da bi njegovo oko ne moglo videti njihovih zavrnjenosti in se nad njimi smehljati. Da, smehljati, kajti sarkastičnega posmeha, kadar je šlo za te »prijatelje«, ni poznal. Poznal ga je samo v direktni satiri. V polemiki z nasprotniki — takšnimi, ki ga niso navdajali s smehom, temveč z ogorčenjem in celo obupom, ki ga je tajil in tlačil pod svoj smeh. Kar tlačiš vase, pa ponavadi iz tebe plane še z večjo silo, tako da smeh ni več pravi smeh, temveč krohot. Jaz imam rad oboje — njegov smeh in krohot. Dosti rajši kot koprnenje, kadar se sprevrže v ihtenje in celo v jok. Tega joka ne maram. In kadar ga zaslutim, listam naprej, da bi ga čim prej »prelistal«. Zelo si že želim izbor Cankarjevih del, v katerem bi tega joka ne bilo. Naša mladina, ki rajši kolne kot joče, bi gotovo z veseljem segla po njem. Morda bi ga celo brala. Danes ga bolj malo. Za šolo. To pa je za Cankarja, tako neizprosnega zasmehovalca šolske učenosti, vendarle usoda, ki si je ni zaslužil. Če česa v njem ni, šolske učenosti prav gotovo ne.

Pismo uredniku

Dominik
Smole

Dragi Ciril,

prispevki za »ankete« mi neka-ko ne gredo od rok, običajno se jih otepljem karseleda. Tele vrstice, namenjene majski številki Tvoje revije, nastajajo iz dveh pobud. Prvo si »zagrešil« Ti takó, da si me — po mojem — imenitno sprovciral, ko ne povprašuješ, kako je z I. C.: ali mi je bil pri mojem delu v oporo ali v napoto. Druga pobuda je efemer-

nejše narave, porojena bolj ali manj iz jeze: sprožil jo je ta naš halo okoli jubilejnega nesodelovanja I. C. na letošnjih Sterijinih igrah. (No, o tem drugem Ti ne bom jemal veliko prostora.)